

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ МЕТОДИК ЗАПИТАНЬ ПОРІВНЯННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Барко В. І. доктор психологічних наук,
професор, головний науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України
<https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Барко В. В. кандидат педагогічних наук,
старший дослідник, провідний науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного
науково-дослідного інституту МВС України
<https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Стаття присвячена проблематиці аналізу світового досвіду і психологічних особливостей ефективного використання особливих поліграфологічних методик запитань порівняння – групи поліграфологічних технік, які містять специфічні запитання порівняння (або контрольні запитання) і знаходять широке застосування в криміналістичній практиці. В статті простежуються теоретичні підходи, які лежать в основі розробки і застосування розглядуваної групи поліграфологічних методик, розкривається психологічний аспект розробки і запровадження поліграфологічних методик запитань порівняння, їх відмінність від скринінгових, показані їх позитивні сторони й деякі обмеження. Також охарактеризовано ефективність застосування цієї групи методик, висвітлено методологію і методіку їх використання; розкрито можливості застосування основних тестів в нашій державі, представлено дані щодо їх надійності і валідності, а також психологічні вимоги до формулювання основних типів поліграфологічних запитань, які в них використовуються. Показано також перспективи використання зазначених поліграфологічних методик в умовах війни, напрями подальшого застосування в галузях безпекової, спеціальної (оперативної), правоохоронної діяльності і в роботі з персоналом.

Ключові слова: Поліграф; поліграфологічні методики; запитання релевантні; запитання порівняння; надійність; валідність; точність.

Вступ. Актуальність і важливість застосування поліграфологічних досліджень в галузях безпекової, оперативної і правоохоронної діяльності постійно підтверджується міжнародним і вітчизняним досвідом. В світі інтенсивно розвивається науковий напрям – наука поліграфа (Polygraph Science, PS), в США видається фаховий науковий журнал «Polygraph» (*Психологічні Засади Поліграфних Досліджень*, 2018).

За останні роки в нашій державі теорія і практика проведення поліграфологічних опитувань інтенсивно розвивається, поліграф знаходить застосування в державних структурах і сфері бізнесу. Відповідними нормативними документами передбачені поліграфні перевірки в Міноборони, Національній поліції, Нацгвардії, ДБР, БЕБ, УДО, СБУ. В Україні з 2017 року проводяться судові психологічні експертизи з використанням поліграфа. Предметом опитування із застосуванням

комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію та іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Головними напрямами використання поліграфологічних досліджень є підвищення ефективності вивчення персоналу при професійному доборі, проведенні службових розслідувань і перевірок, а також здійснення кримінальних проваджень і психологічних експертиз (*Психологічні Засади Поліграфних Досліджень*, 2018). Особливу актуальність поліграфологічні дослідження набули під час військової агресії проти України у зв'язку з необхідністю виявлення зрадників, шпигунів та диверсантів тощо.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП), або контрольних запитань (ПМКЗ) (дещо застаріла назва), являють собою групу методик психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (ПДФ), яке проводиться з метою встановлення участі певної особи в конкретній події (інциденті) або визначенні достовірності її свідчень щодо знання фактичних обставин події. Таке дослідження ще називають *діагностичним*, на відміну від *скринінгового* – дослідження, яке проводять при відсутності повідомлення щодо події (інциденту), або звинувачення.

Поліграфологічні методики запитань порівняння (ПМЗП) є основою так званого *доказового* поліграфологічного дослідження, в якому застосовуються методики з найбільшою точністю і результати якого, відповідно до законодавства деяких країн, можуть бути представлені в суді. Згідно з міжнародними стандартами, методики, які можуть застосовуватись як доказові, повинні мати середню точність не менше 90% без урахування невизначених результатів, при чому відсоток останніх не має перевищувати 20% ("Backster School of Lie Detection", 2011, С. Backster, 1963).

В нашій державі поліграфологи в своїй роботі переважно застосовують скринінгові поліграфологічні дослідження. Наразі ПМЗП мало використовуються через низку психологічних аспектів, пов'язаних із складністю формулювання запитань для цієї групи поліграфологічних методик, а також з проблематикою оцінювання результатів досліджень і визначення точності отриманих висновків.

Метою цієї статті є висвітлення психологічних особливостей і актуального досвіду використання, можливостей застосування в нашій державі групи поширених поліграфологічних методик запитань порівняння.

Завдання статті: а) розкрити теоретико-психологічні засади розробки поліграфологічних методик запитань порівняння; б) охарактеризувати ефективність застосування ПМЗП; в) висвітлити психологічні аспекти методики їх використання; г) розкрити

можливості застосування основних тестів ПМЗП в нашій державі.

Теоретичне підґрунтя. Відомий американський дослідник проблем емоцій та перцепції, методолог поліграфологічних опитувань Клів Бакстер у шістдесятих роках минулого століття розробив оригінальну методику контрольних запитань (або запитань порівняння) під назвою «Техніка (Тест) Зони Порівняння Бакстера» (ТЗПБ) (Бакстер, 1963). Вона стала вдосконаленим варіантом раніше розробленої методики нейтральних та релевантних запитань Джона Ріда. В новій техніці (тесті), яка тепер відноситься до групи ПМЗП, окрім релевантних та нейтральних, з'явилися нові типи запитань: «жертвовно-релевантне» про готовність обстежуваного давати правдиву інформацію, два контрольних запитання, що стосувались минулого опитуваної особи, та одне спеціальне контрольне питання, яке Бакстер назвав «симптоматичним». З психологічного боку метою цього запитання було визначення саме того, про що обстежуваного (респондента) не запитують ані в контрольних, ані в релевантних питаннях, але про що він думає і переживає (Backster, 1963).

Трохи пізніше Бакстер вдосконалив ТЗПБ, додавши до запитань цієї техніки ще три, за допомогою яких встановлювалось, чи *підозрює* обстежуваний кого-небудь у вчиненні злочинної чи протиправної дії, чи *знає* він що-небудь про подію, з приводу якої проводиться дослідження, і чи сам *брав у ній участь*. ("Backster School of Lie Detection", 2011). Ці три запитання скорочено назвали ПЗВ (Підозра, Знання, Ви особисто). Тим самим вченим розроблено нову технологію, яку назвали «Модифікований тест зони порівняння (МТЗП)» (англійською - Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY; Suspect, Know, You) (Барко, 2005).

На думку Бакстера, вдосконалену методику «МТЗПБ» варто було застосовувати у тому випадку, коли існувала ймовірність того, що обстежуваний реагує на релевантні запитання не тому, що сам вчинив дію, а тому, що підозрює, або знає, хто був її виконавцем, але не хоче в цьому зізнатися. Неправдива відповідь на ці запитання поліграфолога, на думку Бакстера, має супроводжуватись

психологічним стресом і викликати відповідну психофізіологічну реакцію у респондента (Бакстер, 1963).

Обидві методики запитань порівняння Бакстера швидко отримали широке визнання і поширення в США і усьому світі. Вони були рекомендовані, насамперед, для досліджень у кримінальних справах, особливо у випадках, коли важливо було перевірити участь особи у одній-двох подіях. Бакстер також винайшов метод числової оцінки результатів тестування (поліграм) в балах. За результатами дослідження він міг робити три варіанти висновків: обстежуваний винуватий (DI – deception indicated), не винуватий (NDI – no deception indicated), результат невизначений (INC- inconclusive). Важливо, що Бакстер при використанні своїх технік мало уваги приділяв оцінці поведінки обстежуваного, вербальним та поведінковим ознакам, які супроводжують його висловлювання, вважаючи цю інформацію незначущою (Hunter, & Ash, 1973).

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувались методи аналізу наукових джерел, психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа (поліграфологічне опитування); аналіз поліграм; анкетування, експертне оцінювання (на основі останнього визначався рівень успішності професійної діяльності працівника); кореляційний аналіз. Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм *IBM SPSS Statistics 23.0*. Усього обстежено біля ста поліграм (графічних результатів поліграфологічного дослідження), опитано більше п'ятдесяти експертів-поліграфологів, які працюють в правоохоронних органах держави.

Результати та обговорення.

Світовий досвід застосування поліграфологічних досліджень, заснованих на ідеях Бакстера із використанням ПМЗП свідчить про досить високу їхню точність.

Так, надійність методик досліджували Бакстер (2010), Нелсон (2013), Відацкі (2023), Хантер (1973) та інші, які встановили досить високі коефіцієнти кореляції, від 0,57 до 0,88 (для трьох категорій рішень - DI, NDI, INC). В мета-аналізі групи тестів Бакстера відмічається, що середня їх

точність становить від 0,79 до 0,93, що майже виключає випадковість при прийнятті рішення. Наголошується, що методики Бакстера відповідають усім вимогам валідності, встановленим Американською Поліграфологічною Асоціацією (APA), включаючи описи формату тестових запитань, проведення тестування, правила оцінювання результатів дослідження і прийняття рішень ("Backster School of Lie Detection", 2011, F. Hunter, & P. Ash, 1973, R. Nelson, 2013).

Цікаві результати були отримані при використанні методу оцінки точності поліграфологічного дослідження «Повторне оцінювання», який передбачає ще одне оцінювання тих самих поліграм тими самими поліграфологами через певний проміжок часу. Так, семи поліграфологам були надані двадцять поліграм на нове оцінювання через три місяці після проведення першого. Результати повторного оцінювання співпали з попередніми у 86% випадків, інакше кажучи, 14% оцінок через три місяці були змінені. У подібному експерименті Хантера поліграфологи отримали ті ж поліграми через шість місяців. (Hunter, & Ash, 1973)/ Результати співпали з попередніми у 84,4 % випадків. Іншими словами, у 15,6 % випадків оцінили реакції інакше, ніж раніше (*Методика Проведення Психофізіологічних Досліджень*, 2015)/

Бакстер запровадив п'ять типів запитань, які використовуються в поліграфологічних тестах діагностичного типу: релевантні (перевірочні), контрольні (порівняння), жертовні, симптоматичні, ірелевантні ("Backster School of Lie Detection", 2011, С. Backster, 1963). Він наголошував на тому, що кваліфіковане формулювання запитань є виключно важливим етапом процедури дослідження. Незалежно від тих або інших методичних цілей, усі питання мають відповідати певним психологічним вимогам.

Так, запитання мають бути складені тією мовою, яка є рідною для респондента. Вони повинні передбачати тільки односкладові відповіді «Так» або «Ні». Недопустимі питання, що вимагають розгорнутих відповідей. Питання повинні формулюватися гранично просто. Вони мають бути зручними для вимови, тому

поліграфологу бажано заздалегідь перевірити формулювання усіх питань вголос. Слід уникати слів, в яких не відомий (чи викликає сумнів) склад речення, на якому треба робити наголос. Питання мають бути коректними за змістом, який має виключати двозначність, тобто містити тільки один факт або одну дію, мати єдине смислове наповнення. Питання слід формулювати максимально коротко (особливо перевірочні), оскільки довгі питання можуть виявитися громіздкими і малозрозумілими для респондента.

При формулюванні запитань треба враховувати інтелектуально-освітній рівень, особливості лексики, сленг, діалект, жаргон обстежуваного. Якщо у респондента низький загальноосвітній рівень, він знає і застосовує тільки слова і вирази, що містять жаргонні або грубі еквіваленти загальноприйнятих понять, то такі слова, при необхідності, можуть бути використані в запитаннях. Формулювання запитання не повинно виражати недовіру фахівця до респондента. Слід також уникати подвійних заперечень.

Релевантні (значущі, перевірочні) питання.

Ці питання адресовані до події, яка сталася, і яка є метою проведення тесту. Перевірочні питання дозволяють з'ясувати: Чи має респондент відношення до досліджуваної події; чи був респондент на місці події на актуальний момент часу; чи має респондент яку-небудь інформацію відносно причетних до події людей; чи володіє респондент будь-якою інформацією про обставини події.

Виділяють два підтипи релевантних запитань: а) сильні запитання; б) слабкі.

Є декілька основних вимог до формулювання сильних релевантних запитань. Так, вони повинні стосуватися основної, первинної події, причетність до якої встановлюється; перевіряти факт безпосередньої участі обстежуваного у цій події; містити активне дієслово, яке характеризує подію; бути лаконічними; уникати звинувачення; передбачати відповідь "Ні" на поставлене запитання. Прикладом сильних релевантних запитань можуть бути: Ви вкрали гроші з сейфа? (Чи вірним є твердження, що гроші вкрали Ви?); Ви стріляли в Джонса? (Чи вірне

допущення, що стріляли Ви? Той хто стріляв у Джона М., це Ви?).

Слабкі релевантні запитання дещо відрізняються від сильних, їх характерними ознаками є: віднесення до вторинної події, яка є менш значущою, ніж основна, супроводжує останню, наприклад, будь-яка допомога злочинцю, спільне планування злочину тощо; спрямованість на встановлення факту непрямого залучення особи до злочину, зокрема володіння інформацією про осіб, які його скоїли. Прикладами слабких релевантних запитань можуть бути: Ви допомогли вкрати гроші з сейфу? Ви знаєте точно, хто вкрав ці гроші? Слабкі релевантні запитання можуть бути пов'язані із свідченнями, вони спрямовані на встановлення додаткової інформації про обставини скоєння злочину, місце знаходження вкраденого майна тощо. Прикладом даного типу релевантного запитання може бути: Ви знаєте, де зараз знаходяться вкрадені гроші?

Існує ряд загальних психологічних вимог до формулювання релевантних запитань. Основними з них є наступні: а) спрямованість на найбільш тяжкий злочин, у випадку, якщо їх скоєно декілька; б) фокусованість запитання на релевантній події, яка чітко визначає сутність дій злочинця; в) точність і стислість – означають, що питання повинні бути сформульовані коротко і зрозуміло для обстежуваного; г) спрямованість лише на одній події, відсутність можливості подвійного тлумачення запитання.

Цікаво, що опонент К. Бакстера Д. Ліккен критикував форму запитань типу: «Це Ви стріляли в Джонса?», аргументуючи це тим, що реакція невинуватої особи матиме вигляд:

$$R_i = L_i F_i (1 - C_i / 2) + M_1;$$

а реакція винної особи:

$$R_g = L_g F_i (1 + C_g / 2) + M_2$$

де: М – середня реакція на нейтральні питання;

L - Реактивність (лабільність) обстежуваного;

F - Страх обстежуваного перед наслідками опитування;

C - Переконаність обстежуваного в ефективності опитування (від -1 до +1).

Таким чином, якщо опитуваний невинуватий і говорить правду, не боїться,

низько лабільний ($L=0$), то формула приймає вигляд: $R_i = 0(1-C/2)+M$

Тобто реакція на релевантне запитання дорівнюватиме середній реакції на нейтральні запитання. Проте, якщо невинувата людина боїться тестування, не впевнена в ефективності процедури, реакція на релевантне запитання буде значно більшою, ніж на нейтральне (щоправда, за теорією Бакстера порівнюються реакції на релевантне і контрольне запитання) (Відацкі, 2023).

Ірелевантні (Нейтральні) запитання.

Ірелевантне – це, зазвичай, перше запитання поліграфного тесту. Воно представляє собою нейтральне запитання, не пов'язане із досліджуваною подією. Ірелевантне запитання не враховується при аналізі результатів, воно формулюється так, щоб обстежуваний дав відповідь “Так”. Приклади: “Ваше ім'я Олександр?”; “Ви народились в Україні?”; “Сьогодні п'ятниця?” і т.д.

Ірелевантні запитання використовуються не лише на початку опитування, а й на інших його етапах у тих випадках, коли необхідно стабілізувати емоційний стан обстежуваного, уникнути можливих викривлень під час запису діаграми. Вони призначені для: визначення фонового рівня реактивності респондента і, при необхідності, його корекції; відновлення фізіологічної реактивності після пред'явлення ситуаційно значимих питань; виконання «буферної» ролі. З їх допомогою можна: порівняти і оцінити реакції респондента на перевірочні і контрольні питання; зменшити раптові реакції, викликані сторонніми чинниками; розмежувати реакції на перевірочні і контрольні питання; виявити реакцію «полегшення» після перевірочних питань. Психологічні правила, що пред'являються до формулювання нейтральних питань: вони мають бути максимально простими, зрозумілими і звичними; вони не повинні мати безпосереднього відношення до мети дослідження; відповідь респондента має бути чіткою (Так); відповідь респондента має бути однозначне правдивою.

Контрольні (запитання порівняння).

Контрольні запитання призначені для порівняння рівня реагування на них з мірою реакції на перевірочні питання. Вони

представляють собою групу спеціальних запитань, які передбачають імовірно неправдиве висловлювання з боку обстежуваного під час відповіді.

Бакстером висувається припущення, відповідно до якого правдива (невинувата) особа більшу увагу приділятиме контрольним запитанням, ніж релевантним, а неправдива (винна) особа приділятиме більшу увагу релевантним запитанням, порівняно з контрольними (так звана «Теорія психологічного комплексу»). Психологічно Бакстер це пояснює тим, що контрольне питання, як правило, стосується злочинів, правопорушень, обманів, які могли бути допущені обстежуваним у минулому. Для правдивого суб'єкта, який не скоював злочину, в якому він підозрюється, навіть незначні правопорушення в минулому є джерелом емоційного стресу, оскільки він прагне представити себе у відповідях з найкращого боку, відповісти негативно на запитання про соціально не схвалювану поведінку раніше. Водночас, неправдивий суб'єкт більше стурбований скоєним ним реальним злочином, ніж незначними проступками в минулому, отже його реакції на релевантні запитання будуть значно перевищувати реакції на контрольні.

З психологічного боку контрольні запитання, як і релевантні, повинні бути простими, короткими, зрозумілими для обстежуваного. При їх формулюванні необхідно дотримуватись наступних умов, зокрема: вони не повинні бути безпосередньо пов'язаними з релевантною подією, відносно якої проводиться тестування (наприклад, якщо релевантним запитанням є “Ви вкрали з квартири відеокамеру?”, то контрольним може бути “До січня 2024 року Ви вкрали що-небудь цінне?”); воно повинно бути відокремлене від релевантного часовими рамками (наприклад, якщо у грудні 2023 року з кімнати в офісі було вкрадено портмоне з грошима, то контрольні запитання можуть бути сформульовані так: “До 2024 року Ви вкрали що-небудь цінне у людей, які довіряли Вам?” або “До Вашого приходу на роботу в офіс Вам доводилось вкрати що-небудь цінне?”; воно повинно містити активне дієслово, і чітко відбиває сутність події (вкрав, пограбував, згвалтував, підпалив і т.д.); вони повинні бути

максимально широкими, тобто охоплювати якомога більше минулого життєвого досвіду обстежуваного. Вважається, що чим ширшими будуть часові і просторові рамки, тим сильнішим буде контрольне запитання (наприклад, при обстеженні 28-річного підозрюваного за фактом незаконного володіння пістолетом контрольні запитання можуть бути сформульовані так: “До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно вогнепальною зброєю?” “До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно будь-якою зброєю?”. Друге запитання ширше ніж перше, отже воно краще виконуватиме функцію контрольного. Контрольні питання повинні передбачати неправдиві відповіді респондента, або провокувати складнощі і сумніви відносно вибору правдивої або неправдивої відповіді. Отже, вони повинні мати високу міру суб'єктивної значущості для респондента.

Контрольні питання «ймовірного обману або вірогідної брехні» - це найпоширеніший тип контрольних запитань. Вони діляться на ті, що «виключають подію» і «не виключають».

А) Контрольні питання що *виключають подію не стосуються теми дослідження*. Вони відокремлюються від релевантної події за часом, місцем чи категорією. Питання має бути широким за обсягом і часом, охоплювати якомога більше життєвого досвіду особи.

Б) Контрольне запитання, що *не виключає* подію, будується на темі події, що перевіряється. Приклад: «Ви крадете щось цінне на місці роботи?». Вони можуть бути дещо відстрочені за часом від досліджуваної події, але розглядають *той же вид дій*, який відповідає меті дослідження. Наприклад, «Минулого тижня що-небудь на роботі Ви крали»? «Минулого місяця що-небудь на роботі Ви вкрали»? (За умови, що метою дослідження є розкрадання грошей).

Таким чином, психологічними особливостями формулювання контрольних запитань є: а) спрямованість на той же клас подій, які відображені в релевантних запитаннях; б) простота, стислість, зрозумілість; в) відокремленість від релевантного запитання часовими або просторовими межами; г) максимальна широта запитання; д) наявність у запитанні активного дієслова; е) відсутність прямого

зв'язку з релевантним запитанням; ж) очікування відповіді «Ні» від суб'єкта.

Жертовні запитання.

Як правило, обстежувані незалежно від правдивості відповіді під час поліграфного обстеження дають реакцію на перше запитання з приводу події. Саме тому було сконструйоване жертовне запитання, яке передує першому релевантному і призначене для зменшення реакції обстежуваного на нього. Жертовне запитання не враховується під час обробки результатів обстеження, воно виконує роль буфера. Для нього розроблене спеціальне формулювання, яке передбачає стверджувальну відповідь. У більшості технологій жертовне питання формулюється приблизно так: “Відносно угону автомобіля “Тойота” Ви згодні давати правдиві відповіді?”; “Стосовно нападу на інкасатора Ви будете відповідати правдиво на запитання?”.

Симптоматичні запитання.

Симптоматичне запитання призначене для визначення наявності певної невідомої події (злочину, правопорушення), яка не пов'язана із темою даного поліграфного екзамену, але має для обстежуваного велике значення, можливо більше, ніж релевантна подія, відносно якої проводиться дослідження. Як правило, відповідь на симптоматичне запитання негативна. Наприклад: “Ви боїтесь з мого боку запитання, про яке я не попереджував у попередній бесіді?” Симптоматичне запитання дає екзаменатору можливість дізнатись про залучення суб'єкта до певних подій, які він приховує і які, можливо, матимуть непряме відношення до розслідуваного злочину. Бакстер вважав, що значні реакції на симптоматичні запитання свідчать про невинуватість особи, або, принаймні, про неможливість прийняття рішення.

Розглянемо структуру сучасного тесту «Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП)», англійською - «Federal Zone Comparison Test (FZCT)», який розроблений на базі ТЗПБ Бакстера і широко використовується правоохоронцями США і багатьох країн.

Тест проводиться у трикратній повторності, послідовність запитань представлена нижче:

Питання психології

Обстежуваному, який перевіряється на причетність до крадіжки грошей, ставляться наступні запитання :

1. Ви живете в Києві? (нейтральне);
2. Стосовно вкрадених з сейфу грошей Ви згодні говорити правду? (жертвоне);
3. Ви побоюєтесь питання, яке ми не обговорювали? (симптоматичне);
4. За час навчання училищі Ви вкрали що-небудь цінне? (контрольне);
5. 5 тисяч доларів з сейфу вкрали Ви? (релевантне сильне);

6. До Вашого 20-річчя Ви вкрали що небуль у близьких Вам людей? (контрольне)

7. 5 тисяч доларів з сейфу привласнили Ви? (релевантне сильне);

8. Ви боїтесь, що я почну перевірку не тільки по цій темі? (симптоматичне);

9. На попередньому місці роботи Ви крали у людей, які Вам довіряли? (контрольне);

10. Вам відомо, хто вкрав гроші з сейфу? (релевантне слабке).

Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) (Federal Zone Comparison Test (FZCT))

	z1				z2				z3					
1)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10				
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2				
2)	1	2	3	4	7	6	5	8	9	10				
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2				
3)	Повтор запитань у послідовності опитування №1.													

Як видно, тест включає в себе три релевантні і три контрольні запитання. Психофізіологічні реакції, отримані при відповідях, порівнюються за трьома зонами (**z1; z2; z3**); якщо реакція на релевантне запитання в кожній окремій зоні перевищує реакцію на контрольне, в таблиці обліку ставиться знак «-»; якщо навпаки – знак «+».

Якщо до тесту FZCT додати три питання групи ПЗВ (Підозра, Знання, Ви), утвориться Модифікований тест зони порівняння «МТЗП», (англійською – Modified Zone Comparison Test (MZCT SKY (Suspekt, Know, You) з тринадцяти запитань, в якому виникає четверта зона порівняння, як показано нижче:

Модифікований тест зони порівняння (МТЗП) (Modified Zone Comparison Test (MZCT))

	z1				z2				z3				z4	
1)1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	
2)1	2	3	4	7	6	5	8	9	10	11	12	13		
	I	Sac	Sym	C	R1	C	R1	Sym	C	R2	C	R2	R1	
3)	Повторення запитань у послідовності опитування №1.													

Використання додаткової четвертої зони уможливує уточнення висновку щодо винуватості чи невинуватості обстежуваного.

При аналізі поліграм поліграфолог візуально порівнює величини кривих рівня психофізіологічних реакцій при відповіді на релевантні і контрольні запитання, беручи до уваги основні показники (амплітуда, частота, тривалість реакції, зміни в базовій лінії та ін.). Результати фіксуються за допомогою три- або семибальної порядкової шкали (+1; 0; -1; або +3; +2; +1; 0; -1; -2; -3;) в залежності від того, яка реакція сильніша (знак “+” ставиться тоді, коли за певним параметром реакція на контрольне

запитання перевищує реакцію на релевантне, знак “-“ коли навпаки).

За методом Бакстера при проведенні FZCT порівняння здійснюється по трьох зонах – першій (запитання №№ 4, 5, 6), другій (запитання №№ 6 і 7), третій (запитання №№ 9 і 10). Додатково аналізується рівень стресу, викликаного відповідями на запитання №№ 11 (Підозра), 12 (Знання), 13 (Ви). Кількість отриманих по кожній зоні плюсів і мінусів підраховується, заключне порівняння балів свідчитиме про правдивість відповідей обстежуваного.

Так, при використанні «Федерального тесту зони порівняння» необхідно дотримуватись наступних правил

визначення винуватості чи невинуватості особи:

обстежуваний вважається винуватим (неправдивим), якщо при застосуванні трьохбальної шкали підрахунку було зафіксовано –3 бали хоча б в одній з трьох досліджуваних зон, або –6 балів і більше сумарно по трьох плямах (якщо знак «–» зафіксовано в кожній зоні);

обстежуваний вважається невинуватим (правдивим), якщо по кожній зоні в його відповідях був зафіксований позитивний бал і в сумі було набрано +6 або більше балів;

рішення відносно правдивості обстежуваного вважається неприйнятним, якщо зафіксовано будь-який інший, крім зазначених, результат (Nelson, 2013).

Наявність різних типів запитань в ПМЗП висуває особливі психологічні вимоги до проведення передтестової бесіди з обстежуваним. В ході такої бесіди поліграфолог зобов'язаний не тільки виконати обов'язкові етапи підготовки особи до опитування (отримати добровільну згоду на проведення опитування, повідомити про мету тестування і права обстежуваного, розповісти про принципи роботи приладу і його точність, встановити правила поведінки і наголосити недопустимості спроб протидії при проведенні дослідження тощо), а й заздалегідь ознайомити обстежуваного з запитаннями, які будуть поставлені.

Першими зачитуються релевантні запитання, які побудовані таким чином, щоб обстежуваний міг чітко відповісти «ні». Наступними в порядку обговорення йдуть питання порівняння.

Це дуже важливий етап, оскільки неправильне реагування на запитання порівняння при проведенні тесту може призвести до помилкових результатів. Тому поліграфолог вдається до психологічного прийому: наголошує на тому, що чесна людина, очевидно, в своєму минулому не вчиняла злочинів і протиправних дій, на відміну від крадія чи грабіжника, якого потрібно виявити. Тим самим поліграфолог підводить обстежуваного до необхідності запитань про його можливе кримінальне минуле і важливість отримання відповіді «ні» на них (запитання ймовірного обману). Саме за допомогою такої передтестової бесіди створюються умови для того, щоб

чесний обстежуваний був більше стурбований запитаннями порівняння, а нечесний (правопорушник, злочинець) – релевантними.

В кінці передтестової бесіди обговорюються також інші типи запитань. Проведення грамотної і ефективної передтестової бесіди – чи не найскладніший етап при застосуванні ПМЗП. Не випадково, багато то з експертів і критиків цього методу підкреслюють, що дуже складно реально підібрати запитання порівняння, яке б за своєю значущістю дорівнювало релевантному.

Розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння - Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП) і Модифікований тест зони порівняння (МТЗП), а також деякі інші (Техніка генеральних запитань, Модифікована техніка генеральних запитань, Техніка Бакстера «Ю-Фейз», Техніка «ЮТА» тощо) за роки свого практичного застосування в багатьох країнах світу підтвердили достатньо високу ефективність. В разі розкриття і розслідування злочинів точність поліграфологічного тесту такого типу сягає 98%. В деяких роботах В.І. Барко та О.В. Вагіної показано, що розглянуті поліграфологічні методики запитань порівняння можуть бути адаптовані і використовуватись з метою проведення скринінгового дослідження, наприклад, при прийомі особи на роботу (службу) до правоохоронного органу, що правда точність такого дослідження сильно зменшується і не перевищує 77-80% (хоча, для скринінгових процедур, які дають орієнтовну інформацію про кандидата на посаду, таких значень буває, зазвичай, достатньо (В. Барко, 2005, О. Вагіна, 2018)). Таким чином, перспективи подальшого застосування поліграфологічних методик запитань порівняння в нашій країні не викликають сумнівів.

Висновки. Отже, в багатьох країнах світу і нашій державі при застосуванні поліграфа широко застосовуються поліграфологічні методики запитань порівняння або контрольних запитань (ПМЗП). Вони містять чітку структуру і послідовність запитань, які диференціюються, і кожне запитання виконує певну роль і, як видно із вищенаведеної інформації, потребує дотримання низки психологічних вимог до

їх формулювання. Застосування методик запитань порівняння потребує грамотного проведення передтестової бесіди із використанням деяких маніпулятивних психологічних технологій, які націлені на привертання уваги респондента саме до цих запитань. Незважаючи на критику цієї групи поліграфологічних технік з боку прихильників скринінгових підходів до такого типу поліграфологічних досліджень, тести запитань порівняння демонструють високі і прийнятні показники валідності і надійності (в середньому від 80 до 98%), вони продовжують розвиватися і вдосконалюватись. На даний час найбільш валідними і надійними поліграфологічними

техніками групи ПМЗП вважаються Федеральний тест зони порівняння (ФТЗП), Модифікований тест зони порівняння (МТЗП), Техніка генеральних запитань (ТГЗ), Модифікована техніка генеральних запитань (МТГЗ), Техніка Бакстера «Ю-Фейз» і Техніка «ЮТА» тощо. Усі вони ґрунтуються на порівнянні величини психофізіологічних реакцій на релевантні і контрольні запитання за певними зонами і бальній системі визначення ступеня правдивості відповідей респондентів. Методики ПМЗП й сьогодні широко застосовуються поліграфологами нашої країни і за кордоном з метою попередження, розкриття і розслідування злочинів.

Список використаних джерел

1. Backster School of Lie Detection (2011). Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego.
2. Backster, C. (1963). Standardized polygraph notepad and technique guide : Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York.
3. Hunter F., Ash P. (1973). The accuracy and consistency of polygraph examiners diagnosis. *Journal of Police Science and Administration*. 1 (3). 370-375/
4. Nelson, R. (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*, 42 (1). P. 29-34.
5. Барко, В.І. (2005). Психологічні аспекти поліграфного тестування в системі МВС України. *Наукові записки інституту психології*. К.: 26. С. 80–84.
6. Вагіна, О.В. (2018). Психологічні чинники використання поліграфних опитувань осіб правоохоронними органами України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 22 с.
7. Відацкі, Я. (2023). Історія поліграфологічних досліджень. К.: ТОВ «7ВС». 184 с.
8. Методика проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. Всеукраїнська асоціація поліграфологів: навчальний посібник (2015). К.: 85 с.
9. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика (2022). *Журнал / К.: ГО «Колегія поліграфологів України»*, 5. 332 с.
10. Психологічні засади поліграфних досліджень в Національній поліції України: *науково-практичний посібник* (2018). В.П. Остапович, В.І. Барко, Н.Ю. Ярема, В.В. Барко; за заг. ред. В.О. Криволапчука. К.: ДНДІ МВС України, 149 с.

References

1. Backster School of Lie Detection (2011). Basic Polygraph examiner's course chart interpretation notebook. Backster School of Lie Detection: San Diego.
2. Backster, C. (1963). Standardized polygraph notepad and technique guide : Backster zone comparison technique. Cleve Backster: New York.
3. Hunter F., Ash P. (1973). The accuracy and consistency of polygraph examiners diagnosis. *Journal of Police Science and Administration*. 1 (3). 370-375/
4. Nelson, R. (2013). Backster Polygraph Techniques and the APA Standards of Practice. *Polygraph*, 42 (1). P. 29-34.
5. Barko, V.I. (2005). Psykholohichni aspekty polihrafnoho testuvannia v systemi MVS Ukrainy. [Psychological aspects of polygraph testing in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] *Naukovi zapysky instytutu psykholohii*. K.: 26. S. 80–84. (in Ukrainian).
6. Vahina, O.V. (2018). Psykholohichni chynnyky vykorystannia polihrafnykh opytuvan osib pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy [Psychological factors of the use of polygraph interviews of persons by law enforcement agencies of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.06 / MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 22 s. (in Ukrainian).
7. Vidatski, Ya. (2023). Istoriiia polihrafolohichnykh doslidzhen. [History of polygraph research.] K.: TOV «7VS». 184 s. (in Ukrainian).

8. Metodyka provedennia psykhofiziologichnykh doslidzen iz zastosuvanniam polihrafa. [Methods of conducting psychophysiological research using a polygraph.] Vseukrainska asotsiatsiia polihrafolohiv: navchalnyi posibnyk (2015). K.: 85 s. (in Ukrainian).

9. Otsinka dostovirnosti: naukovi doslidzhennia ta praktyka [Reliability assessment: scientific research and practice] (2022). Zhurnal / K.: HO «Kolehiia polihrafolohiv Ukrainy», 5. 332 s. (in Ukrainian).

10. Psykholohichni zasady polihrafnykh doslidzen v Natsionalnii politzii Ukrainy: naukovo-praktychnyi posibnyk [Psychological principles of polygraph studies in the National Police of Ukraine: a scientific and practical guide] (2018). V.P. Ostapovych, V.I. Barko, N.Iu. Yarema, V.V. Barko; za zah. red. V.O. Kryvolapchuka. K.: DNDI MVS Ukrainy, 149 s. (in Ukrainian).

Summary

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE APPLICATION OF POLYGRAPHICAL METHODS OF COMPARISON QUESTIONS: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCH

Barko V. I. Main Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Barko V. V. Senior Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Introduction. The article is devoted to the problems of studying the world experience of using special polygraph methods of comparison questions - a group of polygraph techniques that contain specific comparison questions (control questions) and are widely used in forensic practice.

Purpose. The purpose of the article is a) to reveal the theoretical and psychological foundations of the development of polygraph methods of comparison questions (PMCQ); b) to characterize the effectiveness of PMCQ application; c) to highlight the psychological aspects of the method of their use; d) to reveal the possibilities of applying the main tests of PMZP in our country.

Methods. The main research methods were: a) analysis of scientific sources, psychophysiological survey using a polygraph (polygraph survey); b) analysis of polygrams (graphic results of a polygraph examination); questionnaires, c) expert evaluation (on the basis of the latter, the level of success of the employee's professional activity was determined); d) correlational analysis. Statistical processing of the obtained empirical data was carried out using the standardized package of IBM SPSS Statistics 23.0 programs. In total, about one hundred polygrams were examined, more than fifty polygraph experts working in law enforcement agencies of the state were interviewed.

Originality. For the first time the article analyzes theoretical and psychological approaches that underlie the development and application of the polygraph methods of comparison questions, reveals the historical aspect of the development of those methods, their difference from screening ones, shows the positive aspects and limitations. The effectiveness of the application of this group of methods is also characterized, the methodology of their use, the structure of tests and the technology of empirical calculation of results are highlighted, the possibilities of using the main tests in our country are revealed, data on their reliability and validity are presented, as well as requirements for the main types of polygraph questions, which are used in them.

Conclusion. It is shown that the considered polygraph methods contain a clear structure and sequence of questions that are differentiated; each question performs a certain role. This group of polygraph techniques is often criticized by supporters of screening approaches to this type of research, however, it has been shown that comparison question tests demonstrate high and acceptable indicators of validity and reliability; they continue to develop and improve, so the prospects for their further use do not raise doubts. The most valid and reliable polygraph techniques of the PMZP group are presented, namely the Federal Zone Comparison Test (FZCT), the Modified Zone Comparison Test (MZCT), the General Questions Technique (GQT), Modified General Questions Technique (MGQT), Baxter Technique "U-Phase" and Technique "UTA", which are widely used by polygraph examiners of our country and abroad for the purpose of prevention, detection and investigation of crimes. The possibility of using the specified polygraph methods in our country in war conditions, the prospects of their further application in the fields of security, special (operational), law enforcement and work with personnel are also revealed.

Key words: Polygraph; polygraph techniques; relevant questions; comparison (control) questions; reliability; validity; accuracy.

Концептуалізація – Барко В. І.

Методика – Барко В. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 05.03.24.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 16.04.24.

© 2024. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.